

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAS VELİ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Güz
Autumn 2006/39

“ŞİİLİĞİN FARKLILAŞMA SÜRECİNDE CAFER ES-SADIK'IN YERİ”

(The Importance of Cafer Es-Sadik
in the Process of Shi'ism's being different)

Cenksu Üçer*

“Mehmet Atalan, Şiilığın Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdîk'ın Yeri, Araştırma Yayınları, Ankara, 2005.”

ÖZET

Bu yazında Mehmet Atalan'ın *Şiilığın Farklılaşma Sürecinde Cafer es-Sadık'ın Yeri* adlı eseri tanıtılmıştır.

ABSTRACT

In this writing the importance of Cafer Es-Sadik in the process of Shi'ism's being different by Mehmet Atalan is introduced.

“Şiilığın Farklılaşma Sürecinde Ca'fer es-Sâdîk'ın Yeri” adlı eser, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Dr. Mehmet Atalan'ın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde aynı adla hazırlamış olduğu Doktora tezinin yayımlanmış şeklidir.

231 sayfalık Kitap, Kısaltmalar, İçindekiler, Önsöz, Giriş, “İlk Şii Farklılaşmalar”, “Ca'fer es-Sâdîk ve Şiiilik”, “Ca'fer es-Sâdîk Sonrası Şiiilik” adlı üç bölüm, Sonuç, Bibliyografya ve Dizinden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, çalışmada izlenilen metod ve kullanılan kaynakların tanıtımı yapılarak, konunun anlaşılmasına yönelik Şia ve Râfîza kavramlarının çerçevesi çizilmiştir. Buna göre çalışma, olayları “doğduğu hadise ve ortamdan soyutlamadan”, elden geldiğince Şiilığın kendi kaynaklarından “tasviri bir metod” ile faydalananarak, “insan faktörünü göz önünde bulundurarak”, “fikir-hadise irtibatı”nı dikkate alarak ve “menkulde makulu arama” metodu izlenerek oluşturulmuştur. Konular, öncelikle Cafer es-Sadık'a nispet edilen Kitâbu't-Tevhîd olmak üzere Mezhepler Tarihi ile ilgili kaynak eserler, İslâm Tarihi eserleri, Tabakât kitapları ve konuya ilgili yapılan çağdaş çalışmalarдан (372 eser) faydalanılarak ele alınmıştır. Giriş bölümünde yapılan kavram tahlili sonucunda Şiiilik hakkında “Ali b. Ebî Tâ-

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı.

lib'in Hz. Peygamber'den sonra insanların en üstünü olduğunu, nass ve tayin ile imâm atandığını, imâmetin vasiyetle çocuklarına geçtiğini ileri süren kişi ve toplulukların müsterek adıdır" şeklinde bir tanım getirilmiş, Rafizilik ile ilgili olarak da "her ne kadar Zeyd b. Ali'nin hurucundan önce bu fikrin konulmamış bir şekilde var olduğu ve kelimenin her grup tarafından farklı anlamlar yüklenerek kullanıldığı görülse de, bu niteleme ilk önce Zeyd b. Ali tarafından 'kendisinin I. halife Ebu Bekir ve II. halife Ömer'in halifeliklerini meşru görmesinden dolayı ona olan desteklerini çekip ayrılanlar' için kullanıldığı; daha sonraları ise 'Ebu Bekir ve Ömer'den teberrî etmeyi ve Ali b. Ebî Tâlib'in imâmetini terk ettikleri için Sahabe'yi tekfir etmeyi' temel yaklaşım olarak kabul edenlerin bu terim kapsamında mütalaa edildikleri" tespitlerine yer verilmiştir.

"İlk Şîr Farklılaşmalar" adını taşıyan **birinci bölümde**, "imâmet, vâsîlik, Ehl-i Beyt ve mehdîlik kavramları etrafında teşekkül eden farklılaşmaların ilk tezahürleri; Şîliğin farklılaşması sürecinde -Emevî-Hâsimî, Aliogulları-Abbasogulları ve Mewâlî-Arap Çekişmesi bağlamında- kabileciliğin rolü; Cafer es-Sadık öncesinde Şîliğin genel görünümü konuları ele alınmıştır. Bu bölümde vurgulanan hususlar şunlardır:

Emevîlerin son dönemlerinde Şîliğin mümeyyiz vasıflarından olan imâmet, vâsîlik, mehdîlik gibi fikirlerin açıkça tartışılar hale geldiği; hicri ikinci asırda ortaya çıkan Sebekiye, Keysâniyye, Hâsimiyye, Harbiyye, Cenâhiyye, Beyâniyye, Muğîriyye ve Mansûriyye gibi firkaların zaman zaman Ca'fer es-Sâdîk'ın ve diğer imamların isimlerini kullanmış olmalarına karşın İmâmiyye'nin imâmet zincirinde yer alan isimler etrafında ciddi bir farklılaşmanın olmadığı ortaya konulmaktadır.

Bu bağlamda öncelikle Şîlige ana karakterini veren temel kabullerinin neler olduğu hakkında bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre Şîr anlayışın merkezinde Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Peygamber tarafından imam olarak tayin edilmiş olduğu fikri yattmaktadır. Nitekim Şîliği diğer İslâm mezheplerinden ayıran en belirgin özellik de, temelde Ali b. Ebî Tâlib'in nass ve tayinle imam olduğu fikrinin etrafında şekillenen imâmet meselesinin inanç esası olarak kabul edilmesidir. Şîlige özgün niteliğini kazandıran bir takım özellikler, imâmet meselesi etrafında oluşan îtipâdî nitelikli farklılaşmaların kurumsallaşması sonucunda tarih sahnesine çıkmıştır. Nitekim imâmetin toplum için çok önemli bir esas olduğunu iddia ederek Allah ve Resûlü'nün bu konuda ümmeti kendi kaderiyle başbaşa bırakmayacağını düşünen Şîlik, imâmeti bir iman esası olarak kabul etmiştir.

Kitabın birinci bölümünde önemle üzerinde durulan bir husus Şîlik kavramının istilahlaşması sürecinin iyi takip edilmesi gereğidir. Bu çerçevede, Şîlik, tüm

Mezhepler içinde farklılaşma sürecinin tespiti açısından en problemlı grubu teşkil etmektedir. Mezhebin doğuşu hakkında ileri sürülen görüşlerin büyük bir kısmının bu kavramın ne zaman istihlahlığı hususunu dikkate almaksızın görüş beyan etikleri görülmektedir. Mezhebin ortaya çıkışı hususunda birbirinden farklı pek çok iddia ortaya atılmış olsa da, olayların dikkatli bir tahlilinden sonra Şîî karakterli fikirlerin tarih sahnesine ancak hicri birinci asırın son çeyreğinden itibaren çıkmaya başladığını ve ilk Şîî farklılaşmaların izlerinin de yine bu dönemde görüldüğünü söylemek mümkündür.

Çalışmada, hicri birinci asırda şahıs merkezli bir din anlayışı geliştirilmiş olmasına ve İmâmiyye'nin imâmet zincirinde yer alan imamlardan Ali b. Ebî Tâlib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali ve Ali b. Hüseyin'in bu asırda yaşamış olmalarına rağmen, İmamların kendilerinin imamlık ya da halifelik türünden taleplerde bulunduğunu tespit etmenin mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Bunların yaşamış oldukları zaman diliminde, "Ehl-i Beyt" kavramı etrafında şekillendirilen Şîîlik doğrultusundaki farklılaşmaların odak ismi olarak karşımıza Muhammed b. el-Hanefiyye çıkmaktadır. Nitekim Kerbelâ olayından sonra öne çıkan ya da çıkarılan isimlerin Ali'nin Hz. Fatîma'dan olma soyundan ziyade, diğer hanımından olma Muhammed b. el-Hanefiyye ve oğlu Ebû Hâşim olduğu görülmektedir. Bu dönemde siyasi önderlik uzun süre Hüseyînî aileye geçmemiş ve hicri birinci asırın ikinci yarısından itibaren Şîîlik adına yapıldığı varsayılan bütün kurgular Muhammed b. el-Hanefiyye ve ardından da büyük oğlu Ebû Hâşim'in adı etrafında yapılmıştır. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ismi etrafındaki iddialar "ilk Şîî farklılaşmalar" olarak kabul edilebilir. İlk Şîî farklılaşmalarda Ehl-i Beyt kavramıyla beraber mehdîlik, vasîlik ve rec'at'la ilgili düşüncelerin de farklılaşmaların nüvesini oluşturan fikirler oldukları görülmektedir.

Eserde Şîîlige yön veren kavamlarla ilgili olarak önemle vurgulanan tespitler ise şu şekilde özetlenebilir: Ehl-i Beyt tabirine kavram olarak farklı anlamlar yüklenmesinin ve siyasi amaçlar için kullanılmasının başlangıcı Hüseyin b. Ali'nin şehit edilmesinden sonradır. Ali b. Hüseyin'in aktif siyasetten uzak kalmasıyla, gözler Muhammed b. el-Hanefiyye'ye ve Abbâsoğullarına çevrilmiştir. Ehl-i Beyt kavramının zamanla Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Fatîma'dan olan soyunu ifade eden bir kavram halini aldığı göz önünde bulundurulacak olursa, Kûfe merkezli Hucr b. Adiyy, Tevvâbûn ve Muhtâr es-Sakaî hareketlerinin Ehl-i Beyt adına çıkan hareketler şeklinde değerlendirilmesi yanlış olacaktır.

Vâsîliği istihlahası ise Muhtâr hareketinden sonra Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümyle olmuştur. Nitekim bu dönemde istîlahî anlamıyla Muhammed

b. el-Hanefiyye'ye vâsî denilmiştir. Bu sebeple vâsîlik fikri birinci asırın son çeyreğinde yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamış, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâsim'in ölümünden sonra ise kitlelere mal olmuştur.

Gaybet ve **rec'at** fikirlerinin ıstılahlaşması yine Muhtâr hareketi sonrasında ortaya çıkmıştır. Buna göre, 'Muhammed b. el-Hanefiyye; ölmeliğine, gizlendiğine ve bir gün rec'at edeceğine inanılan ilk şahîstir. Bir zaman sonra yere inip, zulümle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduracağı' şeklindeki fikirler Muhammed b. el-Hanefiyye'nin ölümünden sonra, Mevâli arasında yayılma imkanı bulmuştur.

Hicri ikinci asırda Ehl-i Beyt ve paralelindeki kavramlara gösterilen teveccühten yararlanarak ortaya çıkanlar sadece Ebû Hâsim kanalıyla meşruiyetlerini ortaya koyanlar değildir. Bunların dışında Hasan'ın soyundan olan Muhammed b. Abdîllah en-Nefsü'z-Zekiyye de bundan istifade etmeye çalışmıştır. Yine onlardan sonra Abbasilere karşı başkaldıran Hasanoğulları ve Zeydî aile de, siyasal açıdan bu karizmadan yararlanmıştır. Bu da o dönemde itibariyle toplumsal olayların muharriki olarak kullanılan söz konusu kavramların herkes için aynı anlama ifade etmediğinin açık göstergesidir.

"**Ca'fer es-Sâdîk ve Şîîlik**" adını taşıyan **ikinci bölümde**, Cafer es-Sadîk'ın hayatı, fikirleri, öğrencileri; dönemindeki iktidarlarla karşı tavrı; Cafer es-Sadîk'ın ismi etrafında ileri sürülen bazı iddialar ve kendisinin bu iddialar karşısındaki tutumu, kendi dönemindeki Şîî karakterli olarak nitelendirilebilecek isyanlarla irtibati ve kendi dönemindeki Şîî nitelikli fırkalarla münasebetleri ele alınmıştır. Bu bölümde zikredilen konularla ilgili önemle üzerinde durulan tespitler ise şu şekildedir:

Temelde soy-sop üstünlüğü üzerinde görüşlerini inşa eden Şîâ, gerek ilk dönem Şîî hareketlerde gerekse Oniki İmamcı Şîîliğin teşekkülünden sonra Ebû Bekir hakkında olumsuz görüşler ileri sürmüştür. Halbuki, Şîîlik için merkez konumda olan Ca'fer es-Sâdîk'ın soyu baba tarafından Hz. Muhammed'e, anne tarafından ise Ebû Bekir'e dayanmaktadır.

Bu bölümde Ca'fer es-Sâdîk'ın temel görüşleri tek tek ele alınarak işlenmiştir. Fikirlerini ortaya koyarken Kitap (Kur'an), Sünnet (Hz. Peygember'in söz ve fiilleri), Ali b. Ebî Tâlib'in sözleri, Hasan b. Ali'nin Muâviye'ye mektupları ve Hüseyin b. Ali'nin taraftarları ile yapmış olduğu yazışmaları temel referanslar olarak kullanan Ca'fer es-Sâdîk, Allah'ın; alemin, onun içindeki canlı ve cansızların mutlak yaratıcısı olduğu inancını işlemiştir ve teşbîh, temsîl, tecسim ve ta'tîilden uzak bir tevhîd anlayışı kabul ederek tevhidin, 'Allah'ın zat, sıfat ve fiil bakımından birleşmemesi' demek olduğu ortaya koymuştur.

Cafer es-Sâdîk’ a göre peygamberlik, Allah’ın kullarını severek, Cebrail vasıtası ve vahiy yoluyla ilâhî bir vazifeyle mükellef kılmıştır. Şîilik’tे zamanla imamları peygamberlerden üstün gören görüşler ileri sürülse de, Cafer es-Sadık’ a göre Allah peygamberleri her türlü hata ve günahtan korumuştur. Yine Şîilikte Kur’ân’ın tahrifi hakkında bazı görüşler ileri sürülse de, Cafer es-Sadık’ a göre Kur’ân bugün elimizde bulunan ve iki kapak arasında olan kitabın kendisidir. Kendisinin masum bir imam olmadığını söyleyen Cafer es-Sadık, imâmetin hiç kimseye vasiyet edilmiş olmadığını ve imamların bey’atle ve seçimle belirleneceğini özellikle vurgulamıştır.

Cafer es-Sadık’ a göre, iki özelliği olan kişi Cennet’ e girer. Bunlar Allah’ın sevdiği şeyleri sevmek, sevsen bile Allah’ın istemediği şeyleri terk etmektir. Cehennemde ebedi kalma tehdidi özel olarak kafirlere aittir. Allah, ikrar edip kendini bilenleri, günah işleseler bile cezalarını çektiğinden sonra cennetine koyacaktır ve o kişiler orada ebediyen nimetleneceklerdir. Hz. Peygamber, ümmetinden günahkar Müslümanlara ve büyük günah işleyenlere şefaat edecektir.

Kaderi, Allah’ın kudret, irade ve ilim sıfatlarıyla ilgili iman edilmesi gereken bir konu olarak gören Cafer es-Sadık’ a göre, Allah kuluna gücünün yetmeyeceği bir şeyi yüklemez. İnsan yaptıklarından sorumludur. Çünkü yapıp yapmama gücüne sahiptir. İnsanın iradesi olmasaydı mükellef olmazdı, sevap ve cezanın da bir manası kalmazdı.

Hiçbir zaman Sahabe’ye dil uzatmayan ve uzatnlara da lanet eden ve Sahabe’ nin ileri gelenlerinden rivayet edilen hadisleri alan Cafer es-Sadık, takıyyeyi kendilerine karşı düşmanca siyaset izleyenlere karşı korunmak amacıyla kullanmıştır. O, Allah hakkında bilgisizliği ve eksikliği gerekli kılan bedâ’ inancını kabul etmeyerek kesin bir şekilde reddetmiştir.

Ca’fer es-Sâdîk’ in yaşadığı dönemde ilmi hayatı dikkate alındığında bilhassa kimya, fal ve cefr gibi konulara dair kendisine nispet edilen kitapların onun telifleri olması imkansızdır. Bu hususta kendisine isnat edilen görüş, bilgi ve eserlerin çoğu, aslında Gulât firkalarına ait olup Ca’fer es-Sâdîk’ in bütün Müslümanlar nezdinde saygı gören kişiliğini istismar etmek üzere söz konusu firkalarca ona izafe edilmiştir.

Cafer es-Sadık’ in 33 yıldır dört bine yakın öğrenci yetiştirdiği dile getirilen çalışmada, Mâlik b. Enes’ in kendisine öğrencilik yaptığı ifade edilmiş; Ebû Hanîfe’ nin kendisini dinleyip bazı rivayetlerde bulunduğu, fakat ilişkilerinin hoca-talebe ilişkisinden çok çağdaş iki alım ilişkisi çerçevesinde olduğu vurgulanmış; Bu-

hârî'nin, yanına gelip gidenlerin onun ağızından hadis uydurduklarını göz önünde bulundurarak kendisinden nakledilen rivayetlere itibar etmediği; buna karşın Şâfiî ile beraber başka muhaddis ve alimlerin onu güvenilir kabul ettikleri anlatılmıştır. Çalışmada daha çok -haklı olarak-, Cafer es-Sadîk'ın imâmî kelamın öncüleri olan öğrencileri üzerinde yoğunlaşılmış ve onlarla kendisi arasındaki görüş ayrılıkları üzerinde durulmuştur.

İmâmî kelamın en önemli temsilcilerinden ve Ca'fer es-Sadîk'ın öğrencilerinden Hişâm b. el-Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî, Muhammed b. Ali b. Nu'mân el-Ahvel ve Zûrâre b. A'yen gibi imâmet öğretisinin oluşmasında önemli katkılar da bulunan kelamcılar, tecsîm ve teşbîh hususunda ortaya attıkları görüşler ile Ca'fer es-Sâdîk'in fikirleriyle ters düşmüşlerdir. Bu konuda önemli bir nokta Şîî düşüncesinin gelişiminde önemli rolü olan bu kelamcılar, Ca'fer es-Sâdîk'tan itibaren Hüseyinoğulları'nın imâmeti ile ilgili söylemler geliştirmelerine rağmen, Ca'fer es-Sâdîk döneminde imâmet, vasîlik ve mehdilik gibi fikirler ileri sürdürüklerine dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. Öğrencileri hakkında vurgulanması gereken bir diğer husus da, kendi aralarında sistematik bir görüş birliğinde olmamaları ve ortak bir kelam tesis etmedikleridir. Yani kendi dönemlerinde nass ile atanmış, ilâhi bilgiye sahip, mukaddes ve masum bir iman anlayışı hususunda ortak bir kelam anlayışı yoktur.

Cafer es-Sadîk, onları bazı hususlarda övmesine rağmen aralarında ilmi ihtilaflar olmuştur. Nitekim, Cafer es-Sadîk, Hişâm b. Hakem ve Hişâm b. Sâlim ve el-Ahvel'in tecsîm fikirlerine; Hişâm b. Sâlim ve el-Ahvel'in teşbîh fikirlerine; Hişâm b. Hakem ve el-Ahvel'in Allah'ın bir şeyi yaratmadan önce onun bilgisine sahip olmadığı görüşüne; Zûrâre'nin ileri sürdüğü istitâatın fiilden bağımsız olduğu görüşüne katılmamaktadır. Cafer es-Sadîk, istitâatın fiille beraber yaratıldığını savunur. Hişâm b. Hakem ve Hişâm b. Sâlim ve el-Ahvel Bedâ' fikrini savunmuşlardır ki, Cafer es-Sadîk bu fikri kesinlikle reddetmiştir.

Emevierin son dönemlerinde ve Abbasilerin iktidarı ile sonuçlanan süreçte karışık bir siyasi ortamda yaşayan Ca'fer es-Sâdîk, siyasetten uzak kalmayı başarmış, ilk iki halife hakkındaki görüşleri dolayısıyla da siyasal iktidarların baskısına maruz kalmamıştır. Kendisine siyasi alanda yöneltilen liderlik tekliflerini de sıcak karşılamamıştır.

Ayrıca kendisi ve mensup olduğu aileden bazı imamlar hakkında dile getirilen, ulûhiyyet, nübûvvet, vâsîlik ve mehdîlik iddialarına şiddetle karşı koymuştur. Nitekim, hiçbir zaman Ali b. Ebî Tâlib ve soyunun beşer üstü bir tabiatâ sahip oluk-

larını söylememiş, onların manevî statüleri noktasında aşırılığa düşmemiş; aksine onların hepsinin besar olduğunu ve yerine getirmekle mükellef oldukları kulluk rolünü özellikle vurgulamıştır. Cafer es-Sadık sağlam bir İslâm akidesini yarmak yanında kendisine ikinci bir hedef olarak ‘gulât hareketini etkisizleştirebilir, bu tür hareketleri ilim ve mantığın merkezini oluşturduğu düzenli yola çekmeyi’ belirlemiştir.

Ca’fer es-Sadık siyasi alanda aktif bir rol üstlenmekten kaçınmakla kalmamış, Abbâsîlerin kuruluşu aşamasında şahsi etrafında yapılan siyasi hesaplara iltifat etmemiş ve sözgelimi Ebû Seleme’nin iktidar teklifini reddetmiştir. Bununla beraber döneminde gerek Zeyd b. Ali ve Muhammed Nefsü’z-Zekiyye isyanlarında olduğu gibi Aliogullarının bizzat kendileri tarafından yürütülen faaliyetlere, gerekse Beyân b. Sem’ân ve Mügîre b. Saîd gibi Aliogulları adına yürütüldüğü iddia edilen faaliyetlere destek vermemiştir.

Cafer es-Sadık’ın bu siyasi tavrı, döneminde, Şîâ’nın imâmet nazariyesinin temel unsurları olan Oniki İmam inanışının olmadığını, bunların nass ve tayinle belirlendiği ve bu imamların masum imamlar olduklarına dair bir kabulün bulunmadığını göstermektedir. Nitekim, Ca’fer es-Sadık’ın vefatıyla imâmetini ileri sürenler arasında ihtilaf olması bunun açık bir göstergesidir.

Eserin ikinci bölümde ele alınan konular sonucunda Ca’fer es-Sadık için iki farklı kişilik ortaya çıktıığına işaret edilmektedir. Birisi siyasetten uzak bir şekilde yaşayıp, ilimle ilgilenen, farklı kesimlerden alim ve öğrencilerle diyalog içinde bulunan Ca’fer es-Sadık’ın tarihî kişiliği; diğeri ise besar üstü niteliklerin ifade edildiği Ca’fer es-Sadık’ın menkabevî kişiliği.

Ca’fer es-Sâdîk Sonrası Şîlik adlı son bölümde ise, Cafer es-Sadık ile irtibatlı oldukları iddia edilen Eftahîyye, Îsmâiliyye, Mûseviyye, Nâvusiyye ve Şumeytiyye fırkaları ve Cafer es-Sadık’ın Îsnâaşerîyyenin oluşum sürecine etkisi işlenmiştir. Bu bölümde üzerinde durulan noktalar ise şu şekildedir:

Ca’fer es-Sâdîk’ın ölümünden sonra, onun taraftarları Abdullâh el-Eftah’â yönelmiştir. Taraftarlarının ona yönelmelerinde, nass ve tayin ile atanmış bir imam fikri ile değil; en büyük oğlu imam olarak babasının yerini alacağı kriterinden hareket ettikleri anlatılmaktadır. Ca’fer es-Sadîk’ın ölümünden sonra, taraftarlarından bazılarının Ca’fer es-Sadîk’la imâmeti sona erdirmesi; diğerlerinden kiminin, Îsmâîl b. Cafer, kiminin Muhammed b. Ca’fer, kiminin Musa Kazım, kiminin Abdullâh Eftah, kiminin de Muhammed b. İsmail b. Ca’fer’in imam olduğunu kabul etmesi, gerçekten de o dönem itibariyle nass ve vasiyet fikirlerinin sistematik bir inanç ha-

lini almadığını göstermeye yetmektedir. Yine Musa el-Kâzîm'ın ölümünden sonra farklı firkaların ortaya çıkması, imâmet hususunda Musa el-Kâzîm'dan açık bir väsiyetin olmadığı net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İmâmiyye'nin teşekkürülü -tam olarak olmasa bile- ancak Hasan el-Askeri'nin ölümünden sonra olmuştur. Bu dönemde artık sistematik olarak nass ve tayin, ismet, eddâliyet, semâvî alem ile bağlantı kurabilme benimsenmiştir. Nazariyede eksik kalan Mehdîlik, gaybet fikirleri ve imamların oniki ile sınırlanırılması gibi unsurlar 260/873 yılında Hasan Askerî'nin ölümünden sonraki süreçte şekillenmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak kaynaklar İmâmiyye ya da İslâmaşeriyye kavramını hicri ikinci asırın sonlarına doğru kullanmaya başlamışlardır. Dolayısıyla 260 yılından önceki hareketler için İmâmî tabirini kullanmamak gereklidir.

Cafer es-Sadîk'ın İmâmiyye'nin oluşum sürecine katkısı hakkında da şu noktalar işaret edilmektedir: Cafer es-Sadîk, Ali taraftarlarının siyasi alandaki başarısızlıklarından sonra alim ve filozofları etrafında toplayarak onları kültürel faaliyetlere yönlendirmiştir.

Cafer es-Sadîk'ın İmâmiyye'nin oluşumunda diğer bir etkisi, imâmet konusunda iddiaların Alioğullarında kalmasına vesile olmayılaşdır. Alioğulları, Ebû Hâşim'in hilafeti Abbasoğullarına devretmesiyle, Cafer es-Sadîk ve Nefsü'z-Zekiyye tarafından temsil edilen Hüseyînî ve Hasanî kollara indirgenmiştir. Hasan soyundan gelen Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesinden sonra Cafer es-Sadîk Irak'taki Ali taraftarlarının odak noktası olmuş ve böylece Ali taraftarlarının yönelebilecekleri Ali soyundan birisi olma pozisyonuyla İslâmaşeriyye'nin oluşum sürecine temel sağlamıştır.

Cafer es-Sadîk'ın İmâmiyye mezhebinin oluşmasına sağladığı en büyük katkı ise o dönemde oldukça revaçta olan gulât fikirleri çeşitli alanlarda sınırlanırmışa yönelik sergilemiş olduğu mücadeledir. Nitelik, o gulât grupları kendi çevresinden uzaklaştırmış, etrafındakiilerin de onlardan uzak durmalarını sağlayarak daha sonraları doğacak olan İmâmiyye'nin tevhid eksenli yapılanmasının temellerini atmıştır. Ne var ki, Ca'fer es-Sâdîk'ın bütün uğraşlarına ve farklı görüşlerine rağmen masum imam anlayışı, daha sonra teşekkür eden İmâmiyye'nin imâmet nazariyesinin belkemiğini oluşturmuştur.

Kitabın Bibliyografya kısmında, Şîilik ve Ca'fer es-Sâdîk ile ilgili ilk dönem kaynakları, araştırmada kullanılan yerli yabancı eserler ve makalelerin listesi verilmiş, kitabın sonuna da çalışmada ismi geçen şahıs, yer ve firkalar ile önemli bazı kavramları gösteren bir Dizin eklenmiştir.